DOI: 10.31648/pw.12837

Piotr Zemszał
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0822-8937.
Nicolaus Copernicus University in Toruń

PRAGMATYKA WYBRANYCH ORIENTALIZMÓW W DYSKURSIE WSPÓŁCZESNEGO ROSYJSKIEGO ULTRAPRAWOSŁAWIA

Pragmatics of selected orientalisms in the discourse of contemporary Russian ultra-orthodoxy

Abstract: The presented analysis of the pragmatics of orientalisms in the discourse of radical orthodoxy makes it clear that the pragmatic dimension of oriental borrowings depends on the context and subject matter of the speech. In the studied discourse, historical borrowings reveal their pragmatic potential mainly in isolation from historical narratives. They then become a signal of danger, a sign of the possible return of what was considered bad in historical experience. Exoticisms, on the other hand, become pragmatically expressive only when they are abstracted from narratives about the territories and cultures from which they originate and used in statements about territories and cultures to which the sender believes they do not or should not belong. In both cases, the texts studied clearly show that the ensconced oriental borrowings quite often are an expression of the sender's worldview.

Keywords: pragmatics, orientalisms, radical orthodoxy, discourse

Podczas badań nad kolejnymi aspektami dyskursu współczesnego rosyjskiego ultraprawosławia w analizowanym materiale znalazł się następujący passus:

(1) Еврособлазнители и прочие либералы всех мастей давно обхаживают нас с целью склонить к «европейскому выбору» и принятию «европейских ценностей», якобы принятых во «всем цивилизованном мире». Параллельно этими же *ордами* ведется война против стержня Русской цивилизации – Православия.

w którym dla negatywnie waloryzującego określenia postępowych środowisk Zachodu użyto w liczbie mnogiej turkizmu орда[1]. Zestawienie oczywistej

[1] «1. *Ист*. Название крупных тюркских и монгольских феодальных государств и союзов кочевых племен в эпоху средневековья; местопребывание их правителей. 2. *Пренебр.* Вражеское войско; полчище. 3. *кого или какая*. *Разг*. Многолюдная, беспорядочная и шумная толпа, сборище кого-л.» (Kuznetsov 2000, 724).

informacji o zachodnim, europejskim pochodzeniu przedstawianego zagrożenia z tym pragmatycznie uwarunkowanym wyborem orientalizmu budzi pewne zdumienie, jednak dalsza analiza tekstów powstałych w środowisku rosyjskiego ultraprawosławia ujawnia pewną prawidłowość. Słowo орда ma się bowiem prawdopodobnie kojarzyć odbiorcy z jakąś orientalną „dzikością", przywoływać odległe (choć wciąż aktualizowane choćby w szkolnych kursach historii) echa najazdu tataro-mongolskiego, wywoływać poczucie zagrożenia. Przytoczone użycie nie jest w badanym dyskursie jedynym zastosowaniem orientalizmu o tak zarysowanej ogólnej funkcji perswazyjnej. To interesujące, ponieważ system leksykalny języka rosyjskiego jest w znacznej mierze zbudowany z zapożyczeń z języków orientalnych, zwłaszcza z języków turkijskich. W mniejszym stopniu składa się z arabizmów i zapożyczeń perskich (odpowiednio: znacznie ponad 300 i niemal 300, Vasmer 1986-1987). Należy też pamiętać o tym, że znacząca ich część weszła do ruszczyzny zapośredniczona przez języki zachodnioeuropejskie. Słownik N. Chusainowa (Khusainov 2012) jest kolekcją 4 tys. słów, których rdzenie weszły do ruszczyzny z języków turkijskich (również z arabskiego i perskiego za ich pośrednictwem), słownik turkijskich zapożyczeń E. Szypowej[2] (Shipova 1976) obejmuje 2 tys. jednostek. Nic zatem dziwnego, że temat tych zapożyczeń od dziesięcioleci cieszy się zainteresowaniem lingwistów, zarówno w perspektywie diachronicznej (np. Baskakov 1985; Kundrotas | Akai 2017), synchronicznej (El'-Sultani 2018), leksykograficznej (Khusainov 2012), formalnej (Karimullina 2003), dialektologicznej (Shchitova 2011) itd.[3] Element pragmatyczny bywa w nich jakoś zaznaczany, jednak niewele jest opracowań, które w jakiś szczególny sposób by go uwzględniały (np. Bolgarova | Islamova 2017). W literaturze przedmiotu spotykamy na ogół dość ogólne stwierdzenia dotyczące pragmatyki omawianych zapożyczeń w rodzaju: „Значительная часть тюркизмов со временем приобретает стилистическую окраску, другая часть порождает варианты русских параллелей эмоционально-уничижительного характера, следующие же приобретают отрицательно-оценочное значение" (Buribayeva 2014, 156).

Problematyka pragmatyki orientalizmów (zwłaszcza arabizmów) nabrała pewnej aktualności w związku z tematyką zagrożenia radykalnymi nurtami islamu, ponieważ w narracjach tego typu regularnie pojawiają się negatywnie waloryzujące jednostki typu *джихад*, *моджахед*, *хиджаб* – w ruszczyźnie zaczynają funkcjonować, w odróżnieniu od języka, z którego pochodzą, jako nacechowane negatywnie (Sen'ko 2019, 114).

---

2 Ten słownik traktuję jako źródło z pewnym dystansem, ponieważ wszelkie wątpliwości, które znajdujemy w słownikach: Czernykh 1999; Krylov 2005; Vasmera 1986-1987, są tam rozstrzygane automatycznie na korzyść turkijskiego pochodzenia słów – np. *тюрьма*, *плеть*.

3 Dość szczegółowe omówienie historii badań turcyzmów (nie orientalizmów w ogóle) można znaleźć w artykule J. Kur-Kononowicz (2013).

Ponieważ większość orientalnych zapożyczeń plasuje się w warstwie leksyki związanej z życiem codziennym (Bolgarova | Islamova 2017, 25), to nie wykazują one silnego nacechowania pragmatycznego, a przynajmniej plan pragmatyki nie jest w ich przypadku najistotniejszy. Do takich zapożyczeń należą choćby słowa *товар* (ujg.)[4], *утюг* (tur.), *таз* (tur.). Występują one w ruszczyźnie na tyle powszechnie, że wydaje się, że świadomość ich obcego pochodzenia w jakiś sposób się zatarła. Szczególnie interesujące jest zapożyczenie słowa *таз* (miednica). Powszechnie przyjmuje się, że jednym z najważniejszych źródeł zapożyczeń jest potrzeba nazwania jakiegoś importu cywilizacyjno-kulturowego. Trudno przypuszczać, iż wschodni Słowianie zapożyczyli najprostszy sprzęt domowy, jakim jest miednica, a wraz z nim jego nazwę. Być może atrakcyjna okazała się ekonomiczna, krótka forma tego słowa. Jednak ruszczyzna z języków wschodnich zapożyczyła też słowo *лохань* (balia), co w skojarzeniu z zapożyczeniem *таз* może skłaniać ku przypuszczeniu, że pewne nawyki higieniczne, a wraz z nimi określone sprzęty i oznaczające je słowa, zostały zaimportowane.

Zdecydowana większość zapożyczeń orientalnych odnosi się do takich obiektów rzeczywistości, które tak czy inaczej związane są z etnicznie nierosyjskimi terytoriami, które najpierw sąsiadowały z Rusią, księstwami ruskimi i państwem moskiewskim, a później stopniowo wchodziły w skład Rosji[5] (np. lokalnie występujących roślin i zwierząt – *хурма* (persymona, kaki) (tur.), *сайгак* (suhak stepowy, czagat.), *малай* (zając stepowy, ałt., Shipova 1976, 304), nazw potraw lokalnych kuchni – *бешбармак* (tur.), *бурдук* (zakwaszany kisiel żytni, jak., Shipova 1976, 96), specyficznych dla regionu elementów odzieży – *ферязь* (pol. ferezja, rodzaj męskiego płaszcza, tur.), *шарпан* (nakrycie głowy maryjskich kobiet, mar.). Te zapożyczenia pojawiają się w rosyjskojęzycznych wypowiedziach głównie wtedy, gdy dotyczą one zjawisk bądź wydarzeń związanych z danym obszarem lub zamieszkującą go ludnością. Niemało jest jednak i takich, które w związku z upowszechnieniem jakiegoś importu (kulturowego, kulinarnego itd.) oderwały się od narracji lokalnych i weszły do codziennego słownika bez względu na tematyczne powiązanie wypowiedzi z etnicznie nierosyjskim regionem, np. *баклажан* (tur.), *чемодан* (pers.), *халат* (arab.) itd.

Duża część zapożyczeń orientalnych pochodzi z języków, których nosiciele najeżdżali i podporządkowywali Europę Wschodnią (okres przed najazdem mongolskim – np. Chazarzy, Pieczyngowie, Połowcy, potem Mongołowie i Tatarzy), walczyli o dominację na określonych terytoriach (Turcja), by następnie ulec ekspansji rosyjskiej. Część została przez nie zapośredniczona. O części, np. *киоск*, *магазин*, sądzi się, że odbyły drogę „okrężną" i do ruszczyzny weszły z Zachodu. Relacje te nie sprowadzają się tylko do wojny i podboju. Książęta ruscy chętnie

---

4 W nawiasach, o ile nie podano inaczej, podaję klasyfikację etymologiczną według M. Vasmera.

5 O periodyzacji zapożyczeń z języków turkijskich zob. Buribayeva 2013, 101-102.

zawierali sojusze z plemionami koczowniczymi i półkoczowniczymi, pieczętując je małżeństwem (z samymi Połowczankami Rurykowicze zawarli 10 lub 11 związków (Litvina | Uspenskiy 2013, 21-22). Kwitła wymiana handlowa. Język, zwłaszcza jego odmiany gwarowe, „pamięta" te relacje, szczególnie w ich aspekcie militarnym, handlowym i fiskalno-administracyjnym (głównie z okresu tataro-mongolskiego). Można wyróżnić kilka obszarów leksykalnych, gdzie orientalizmy widoczne są, lub historycznie były, w sposób bardzo wyraźny. Należy do nich obszar pojęć związanych ze sferą militarną – np. *адмирал* (arab.), *атаман* (tat.), *булат* (rodzaj białej broni, tur.), *гурда* (rodzaj czeczeńskiej szabli, pers.), *караул* (tat.), *кинжал* (tur.), *кобура* (tur., Shipova 1976, 188), *колчан* (tat., Shipova 1976, 193), *елмань* (rozszerzenie szabli u jej końca, tur., Shipova 1976, 132), *кистень* (tur.), *мишень* (tur.), *набат* (arab.), *тарабан* (tur.), *темляк* (tur.), *чекан* (tur.), *ятаган* (tur.), *янычар* (tur.). Niektóre z nich, np. *ятаган*, odnoszą się do rodzajów broni specyficznych dla określonych obszarów, są wśród nich również leksemy, których użycie jest od tego czynnika niezależne, np. *адмирал*, *колчан*, *темляк*. Zapożyczenia orientalne są lub były (np. archaiczne zapożyczenie *чага* – niewolnica, Baskakov 1985, 157) dość szeroko reprezentowane również wtedy, gdy mowa o sytuacjach związanych w pewien sposób z wojną, np. o sytuacji niewoli, opresji np. *ясырь* (tur., arab.), *кандалы* (tur.), *капкан* (tat.), *карбач* (tur.), *чага* (tur.), do tej grupy można też zaliczyć jednostkę *палач* (tur.). Tu również można wyróżnić takie, które odnoszą się do sytuacji zniewolenia przez mniej lub bardziej określony etnicznie podmiot – *ясырь*, *чага*, ale większość nie jest w ten sposób determinowana. Wyraźnie zarysowuje się również grupa słów z ogólnym znaczeniem 'wiele', które odnoszą się do grup ludzi – *ватага* (czuw.), *качага* (tur., Shipova 1976, 174), *орда* (tur.), *табор* (tur.), *туман* (tur., dziesięć tysięcy), *тьма* (tur.). Znaczna część z nich wciąż aktualizuje w wypowiedziach odcień ortientalny. Asocjacyjnie niedalekie od tego typu określeń są leksemy z ogólnym znaczeniem 'chaos' (tj. stan, który jest powodowany przez duże grupy ludzi), np. *булга* (tur.), *ералаш* (tur.), *кавардак* (tur.), *калабалык* (tur.), *кармагал* (tur.), *кутерьма* (tur.), *сумбур* (tur., Shipova 1976, 292), *томаша* (tat.), *шурдабурда* (tur.).

Kolejną grupę orientalizmów stanowią leksemy związane z relacjami handlowymi i daninami. Należą do nich słowa: *амбар* (tur.), *базар* (tur.), *бакалея* (arab.), *барыш* (dochód, tur.), *деньги* (tat.), *кабала* (tur.), *казна* (tur.), *матрабаз* (handlarz, pers.-tur., Shipova 1976, 231), *тавро* (tur.), *тамга* (znamię, cecha, tur.), *таможня* (derywat od тамга), *товар* (ujg.), *хабар* (tur.). Niektóre z nich należy zaliczyć do podstawowego zasobu leksykalnego obsługującego ten obszar w ruszczyźnie ogólnej również współcześnie (*базар*, *бакалея*, *деньги*, *казна*, *товар*, *таможня*). Zdecydowaną dominację zapożyczeń orientalnych obserwujemy w zakresie określeń tkanin (niemal 30 jednostek w słowniku Szypowej, m.in. *атлас* (arab.) *кумач* (tur.), *сафьян* (pers.), *тафта* (pers.)), stanowią zauważalną grupę wśród nazw kamieni szlachetnych (m.in. *алмаз* (z greckiego przez arabski i tatarski),

изумруд (z greki przez arabski i turecki), *заберзат* (z perskiego przez turecki), należy pamiętać również o orientalnym pochodzeniu słowa *жемчуг*). Z tego oglądu wyłania się kilka silnych asocjacji – z jednej strony skojarzenie z zagrożeniem, z wojną, niewolą, z drugiej – z handlem i luksusem (towary luksusowe przez długi czas były domeną kupców wschodnich – głównie tkaniny, wyroby złotnicze i in.).

Wszystkie te i pozostałe zapożyczenia pojawiały się w ruszczyźnie w różnych okresach jej rozwoju. Można je więc klasyfikować również na podstawie kryterium chronologicznego. Trzeba też pamiętać o tym, że nie wszystkie zapożyczenia mają charakter bezpośredni. Warto tu wspomnieć choćby o leksemie *адмирал* (Vasmer I, 62), który, co nie dziwi w przypadku leksykonu związanego z marynarką, dotarł do ruszczyzny przez Holandię. Tego typu rozróżnienia pozostają jednak w obszarze zainteresowania historyków języka i etymologów, autorowi niniejszego opracowania pozostaje zaufać ich ustaleniom. Dla analizy pragmatycznej (synchronicznej) istotny natomiast będzie inny podział. Chodzi o wyróżnienie takich zapożyczeń, które regularnie funkcjonując w wokabularzu języka rosyjskiego, utraciły swój egzotyczny wydźwięk[6] (np. *таз*, *утюг*, *таможня*, *товар*, *деньги*, *богатырь*, *кузов*, *лошадь* itd.), a być może ich orientalne pochodzenie w ogóle nie jest przez użytkowników języka uświadamiane, oraz takie, które wciąż aktualizują jakieś wyobrażenia o egzotycznym Wschodzie (np. *гарем*, *орда*, *ясырь*). L. Krysin kategoryzuje je jako przyswojone zapożyczenia i egzotyzmy (Krysin 2004, 61). Do drugiej z wymienionych kategorii należą głównie słowa odnoszące się do orientalnych realiów, np. *кишлак*, *мулла*, *паранджа*, oraz historyzmy, takie jak *ясырь*, *янычар*, *ятаган*. W obu tych grupach znajdujemy leksemy o pewnym potencjale pragmatycznym. W pierwszej z nich wynika on z semantyki, która wiąże się z negatywną lub pozytywną waloryzacją. Z negatywną oceną wiążą się choćby metaforyzowane użycia takich jednostek, jak *кандалы* czy *палач*, np.

(2) Творчество не может быть свободно от традиций, но не может и превращать традиции в *кандалы* (NKRYa[7])
(3) Я всегда отказывался от всех постов и никогда не вступал в партию, неужели я согласился бы быть цензурным *палачом* печати?» (NKRYa),

do pozytywnie waloryzujących należy zaś choćby również metaforyzowana jednostka *алмаз* (*глаз-алмаз*) czy *жемчужина*, np.

(4) Вера Богодухова не просто *алмаз* иль бриллиант, она, дорогой мой, человечек особой душевной стати (NKRYa)

---

6 Stało się to dosyć wcześnie. Już Łomonosow pisał, że charakteryzowało je „такое обыкновение, как будто сперва в российском родились" (cyt. za Valeyev 2014, 196).

7 NKRYa – Natsional'nyy korpus russkogo yazyka: https://ruscorpora.ru/. [Национальный корпус русского языка: https://ruscorpora.ru/.]

(5) Колокольня Баженова – настоящая *жемчужина* архитектуры XVIII века (NKRYa).

W grupie orientalizmów odnoszących się do kulturowo obcych realiów i historyzmów to wartościowanie oparte jest nie na silnym związku z semantyką, a na poczuciu obcości/ wyższości cywilizacyjnej[8] bądź stale aktualizowanej w podręcznikach historii i kulturze pamięci o wrogich relacjach między Rusinami i Rosjanami i „najeźdźcami" (potem ludami podbijanymi) ze Wschodu. W badanym dyskursie – tożsamościowym opartym na zasadzie wyznaniowej – jest to tym bardziej eksponowane, a orientalizmy stają się wyraźnym sygnałem obcości, która w wizji świata podzielonego na SWOICH i OBCYCH ma znaczenie pierwszorzędne.

Materiał badawczy obejmuje ok. 800 tekstów zaczerpniętych z portalu Москва – Третий Рим (https://3rm.info/), który jest ideologicznie uwarunkowanym agregatorem informacji obsługującym rosyjskie środowiska ultrakonserwatywne i ultraprawosławne. Badane teksty publikowane były w latach 2016-2018 i dotyczyły spraw społeczno-politycznych, obyczajowych i kulturalnych (pominięto teksty *stricte* religijne oraz obszerny zespół artykułów utrzymanych w konwencji tekstów poradniczych).

W badanych tekstach zaobserwowano 111 jednostek leksykalnych dających się jednoznacznie (według Vasmera) zaklasyfikować jako orientalizmy. Znaczna część z nich to zapożyczenia przyswojone (np. *таз*, *товар*, *жемчуг*, *карандаш*, *кузов*, *казна*, *таможня*). Część leksemów należących do tej kategorii ma dość silny potencjał pragmatyczny, który związany jest z ich semantyką (np. *палач*, *изъян*, *капкан*, *кабала*[9], *изюминка*, *тавро*, *мусор*, *набат*, *собака*, *сумбур*, *туман*, *ханжа*). Ta lista może sprawiać wrażenie, że większość z wymienionych jednostek może służyć przekazywaniu ocen negatywnych, jednak nie jest to zasadą w przypadku zapożyczeń przyswojonych (np. *алмаз*, *жемчужина*). W zebranym materiale szczególnie często pojawia się słowo *кабала* i jego derywaty. Oznacza ono za Kuzniecowem:

> 1. В древней и Московской Руси: долгое обязательство, ставившее заемщика в личную зависимость от заимодавца. *Заемная к. Закладная к.* 2. *только ед.* На Руси в 14 – 16 вв.: личное пожизненное или временное закрепощение вследствие неуплаты долга, недоимки или долговой неустойки. 3. *только ед.* Полная, крайне тяжелая экономическая зависимость (Kuznetsov 2000, 407).

---

8 Bardzo ciekawym przykładem tego, jak to poczucie wyższości wpłynęło również na semantykę zapożyczenia, jest słowo *сарай*, które w perskim znaczyło tyle co pałac, by następnie poprzez języki turkijskie wejść do ruszczyzny, ale już w znaczeniu „szopa", co należy chyba traktować jako pewien symboliczny „odwet" na azjatyckich najeźdźcach poprzez obniżenie rangi desygnatu (zob. Krylov 2005).

9 To słowo wymaga szczególnej uwagi, bo choć wydaje się wystarczająco przyswojone, to raczej funkcjonuje w dość szczególny sposób w związku z istnieniem homofonu *каббала* (często w pisowni *кабала*), który oznacza jeden z nurtów talmudycznego judaizmu.

W badanym masywie tekstów to słowo dość rzadko występuje jako historyzm (4 razy), ale wraz ze swoimi derywatami jest dość intensywnie (ponad 70 manifestacji) wyzyskiwane w narracjach o drapieżnym „Zachodzie" (kapitalizmie, wszelkich spiskach itd.), który usiłuje podporządkować sobie Rosję, przy czym orientalny odcień nie jest w ogóle odczuwalny, np.

(6) Искушайте их тратить, тратить и брать, брать в долг, брать многолетние кредиты и таким образом попадать в *кабалу* к банкам.
(7) Это произведение не только не утратило своей злободневности, но – наоборот – звучит более чем современно в нынешних условиях, когда торговая *кабала* обретает новые зловещие формы *кабалы* электронной.

Warto przy tym zauważyć, że derywaty jednostki *кабала* w samym dyskursie wiązane są z pojęciem talmudycznej kabały, co jest spójne w optyce badanego dyskursu – jawnie antysemickim i opartym również na przekonaniu o istnieniu światowego spisku żydowskiego, ale genetycznie zupełnie nietrafne. Jest kwestią otwartą, czy to świadome wyzyskanie tej homonimii/homofonii, czy wynika to z niewiedzy i tego, że takie sprzężenie pojęć idealnie oddaje ducha analizowanego dyskursu. Oto przykłady:

(8) В русском языке есть слово „*закабалить*", которое точно и полно, в том числе и в духовном значении, отражает смысл действия. Оно означает не просто подчинение, а абсолютное подавление и порабощение. Именно техниками к а б а л ы планирует работать с биометрией мировая жидократия в ожидании жертв.
(9) Эта программа будет использована в последней фазе массового *закабаления*. Биометрические данные - ДНК-материалы и персональные символы, стекающиеся в головной компьютер „зверь" из всех стран мира, подвергнутся обработке убойными техниками чёрной магии и кабалы.
(10) На самом деле цель этих всех сионистских реформ одна – уничтожение русской культуры и *закабалениее* русского народа, превращение русского народа в глупое и послушное стадо рабов.

To splecenie pojęć w pewien sposób aktualizuje wschodni charakter leksemu *кабала*. Podobnie jest w przypadku zaobserwowanej kolokacji *кабальное иго*:

(11) О чужеродном *кабальном иге*, опутавшем Россию, настоятельно предупреждали Святые отцы – христианские подвижники,

ponieważ słowo *иго* w ruszczyźnie jest silnie skojarzone z przymiotnikiem *татаро-монгольский*.

W podobnej funkcji występuje jednostka *тавро*, która poza narracjami dotyczącymi handlu (oznaczająca tam po prostu znak handlowy) staje się symbolem podporządkowania, np.

(12) Татуировка низводила человека до уровня животного: скот носит *тавро* владельца, а раб татуировку с именем своего хозяина.

Użycia pozostałych leksemów należących do kategorii przyswojonych zapożyczeń nie odbiegają od standardowego uzusu ruszczyzny, ich pragmatyka powiązana jest z warstwą semantyczną, przekazywane wartościowanie bywa zarówno negatywne, jak i pozytywne bądź są to użycia neutralne, np.

(13) Вокруг нас идет война, непрекращающаяся и жестокая, где нет перемирия или окончания, где нет победителей и побеждённых, а только *палачи* и их жертвы.
(14) Нужно информировать паству о происходящем, чтобы она не попала в *капкан*, последовав за простым большинством, руководствуясь ошибочными критериями.
(15) Воспитывайте детей в вере христианской, передайте им драгоценную *жемчужину* веры.
(16) Это превышает затраты на войну во Вьетнаме, когда месяц боевых действий обходился американцам в 5,1 миллиарда долларов, вся вьетнамская кампания обошлась *казне* США в 600 миллиардов долларов.

Drugą kategorię stanowią historyzmy. W badanym dyskursie, którego istotną determinantę stanowi resentyment historyczny, a przez to nasycony jest narracjami historycznymi, występują one dość często. Należą do nich: rzeczownik *басурманин* (*бусурман*) i jego derywaty, *ясырь*, *каганат*, *орда*, *янычар* i *янычарский*. Do historyzmów zaliczam również nazwy dawnych rodzajów broni i atrybutyki militarnej: *ятаган*, *кинжал*, *колчан*, *сабля*, *хоругвь*, *булат*. Rzecz jasna, występują one w narracjach historycznych i w takich kontekstach nie są (poza rzeczownikami *басурманин* i *ясырь*, które są negatywnie aksjologizowane w każdym kontekście) w szczególny sposób pragmatycznie nacechowane. Wyraźnego wymiaru aksjologicznego opartego na odwołaniu się do traumatycznych doświadczeń historycznych nabierają wówczas, gdy przenosi się je do narracji dotyczących współczesności. Aktualizują one wówczas pamięć o wielosetletnich zmaganiach Rusi i Rosji ze Wschodem, ale też w warstwie asocjacyjno-konotacyjnej wskazują na negatywnie odbierane cechy określanych zjawisk (przybliżam je w nawiasach kwadratowych), np.

(17) И тогда они *ордами* [wielka liczebność, chaotyczność, dzikość] потянулись на север, на те земли, уцелевших выходцев откуда они когда-то прогнали с земель, которые считали своими по праву (tekst dotyczy imigrantów z Azji Środkowej).

(18) Ярошевские *янычарские* [brutalność, bezwzględność] легионы готовы к воплощению тайных мечтаний украинства.
(19) Константинополь вновь, как и 600 лет назад, подписав унию с тогдашним Евросоюзом и коллективным Западомm – папистским Римом – предал Христа и вновь пал – но уже не перед турецкими *ятаганами*, а перед американскими долларами.
(20) Всё это пошатнуло доверие верующих к духовным лицам и наполнило ядовитыми стрелами *колчаны* врагов Церкви.

Co istotne, narracja wcale nie musi dotyczyć wschodnich terytoriów Eurazji, ujemnie nacechowane historyzmy pojawiają się również w tekstach dotyczących Zachodu. To szczególny sposób językowego wyrażenia jednej z istotnych idei determinujących badany dyskurs – koncepcji zmiany biegunów cywilizacyjnych, w myśl której Rosja stała się nosicielką wartości cywilizacji „oświeconej", a Zachód upadł pod cywilizacyjnym naciskiem „dzikiego" Wschodu, przejmując jego „antywartości". Oto przykłady:

(21) Еврособлазнители и прочие либералы всех мастей давно обхаживают нас с целью склонить к «европейскому выбору» и принятию «европейских ценностей», якобы принятых во «всем цивилизованном мире». Параллельно этими же *ордами* ведется война против стержня Русской цивилизации – Православия.
(22) Западенские *янычары* открыто грозят походом на сопредельные с Украиной российские территории и терактами в Москве.

Wśród tak używanych historyzmów na szczególną uwagę zasługuje jednostka *каганат* (bardzo często z przymiotnikami, wśród których na pierwsze miejsce wysuwa się adjektyw *хазарский*). Nominacja ta stosowana jest dla określenia każdej formy państwowości/administracji/władzy, którą nadawcy dyskursu uważają za bezprawną i/lub kontrolowaną przez Żydów. Samo określenie *каганат* w narracjach historycznych (również zupełnie neutralnych ideologicznie) odnosi się m.in. do państwa Chazarów (VIII-X w.), które sąsiadowało z Rusią, by w końcu zostać rozbite przez księcia Światosława. Chazarowie są dla nadawców badanego dyskursu o tyle interesujący jako prototyp wroga/obcego, że stanowią syntezę dwóch wektorów wrogości, był to bowiem lud turański, który przyjął judaizm. Już sama jednostka *Хазария* i jej derywaty w badanym dyskursie obciążona jest silną aksjologią negatywną, występuje bowiem w kolokacjach wskazujących cechy, które przypisywane są tradycyjnie „żydowskiemu spiskowi", np.

(23) Собственно Украиной останется Центральная Украина или *скрытая Хазария*, в которой на волне всех этих событий возможна массовая длительная зомби-экзальтация.

Odnotowano też ciekawy derywat *хазарократия*:

(24) Более того, он [Ватикан] зависит от них и ещё по этой причине стал одним из главных отрядов иллюминатов, созданных Ротшильдами – вождями *хазарократии*.

Dlatego również skojarzone z historycznym państwem Chazarów (w odbiorze nadawców dyskursu zarówno Żydów, jak i „dzikich" Azjatów) słowo *каганат* staje się określeniem o silnym nacechowaniu negatywnym, występując w narracjach o rzeczywistych lub tylko projektowanych wrogach „prawdziwej Rosji". Co interesujące, samo pojęcie kaganatu odrywa się w nich od historycznego terytorium Kaganatu Chazarskiego, a nawet w ogóle od koncepcji terytorium, stając się czymś nieuchwytnym, nieskonkretyzowanym, co w pełni odpowiada konstrukcji teorii spiskowej silnie obecnej w badanych tekstach, np.

(25) Путину и всему его *олигархическому каганату* было абсолютно плевать на то, что более 90 процентов населения страны было против этой людоедской меры.
(26) НОВОСТИ *ЦИФРОВОГО КАГАНАТА*… Проекты в рамках создания цифрового государства и чего нам ждать.

W pierwszym z przytoczonych wyżej przykładów jednostka *каганат* świetnie (o ile nie uwzględniać utraty odwołania do odpowiednio ukształtowanej pamięci historycznej) mogłaby być zastąpiona takimi delegitymizującymi słowami, jak *клика* czy *камарилья*, które nie mają wiele wspólnego z pojęciem terytorialności w znaczeniu państwowym. Drugi przykład rozmywa terytorialny sens pojęcia w idei o światowym spisku, który za pomocą narzędzi elektronicznych usiłuje zawładnąć światem.

Jednak pojęcie Kaganatu Chazarskiego jest w badanym dyskursie wiązane z jakimś terytorium i jest to obszar dzisiejszej Ukrainy (stąd znaczna intensyfikacja jego użyć w ostatnich latach), np.

(27) Жидосатанисты, как и сто лет назад, столкнули русских лбами, которые убивают друг друга, очищая землю для Нового Хазарского *каганата*, выстраиваемого богоубийцами на Русской земле. Через эту призму и нужно рассматривать все проблемы Крыма, Донбасса, России и Украины.
(28) Задача все та же – воссоздание Хазарского *каганата* на территории юга Украины и России, включая Крым.

Określenie nieuznawanej przez nadawców dyskursu jako *каганат* jest wyrazem pewnej szerszej ideologii – ideologii walki z niechrześcijanami, oraz czegoś, co określiłbym jako rosyjską rekonkwistę, przy czym w optyce badanego dyskursu

jest to walka nie tyle z niechrześcijanami, ile z najbardziej groźną ich kategorią – z Żydami (*жидосатанисты*). W nieco podobnej funkcji, jednak z utratą wydźwięku antysemickiego, pojawia się nominacja *меджлис*:

(29) И еще этот татарский *меджлис* на Украине сегодня формирует батальоны «для освобождения Крыма»…,

Leksem ten trudno traktować jako historyzm[10], ponieważ wciąż w niemal 20 państwach to określenie parlamentu (np. Pakistan, Liban, Turcja). Możliwe jest jednak i odniesienie tego leksemu do pojęcia rad plemiennych koczowniczych ludów turkijskich.

W ten sposób dochodzimy do kolejnej, dość licznie reprezentowanej w badanym masywie tekstowym kategorii orientalizmów, którą stanowią egzotyzmy. Zaliczają się do nich nazwy świąt (*Курбан-байрам*, *Ураза Байран*[11]*), nazwy jednostek podziału terytorialno-administracyjnego (аул, улус*, *кишлак*), określenia elementów odzieży (*хиджаб*, *паранджа*), określenia budowli religijnych i ich derywaty (*мечеть*, *минаретный*). Najliczniejszą grupę egzotyzmów stanowią określenia osób: *имам*, *мустасиб*, *мусульманин*, *хаджи*, *хазрат*, *дервиш*, *мулла*, *муфтий*, *муэдзин*, *шаман*). Poza jednym (*шаман*) wszystkie one odnoszą się do osób wyznających islam, w tym do osób duchownych. Do żadnej z tych kategorii nie sposób zaliczyć leksemu *гарем*.

Najogólniejszy wniosek, jaki można wysnuć z analizy użyć egzotyzmów w badanym dyskursie, jest taki, że kiedy pojawiają się one w wypowiedziach dotyczących społeczności i terytoriów, dla których są oczywiste, ich pragmatyka zmierza ku neutralności, np.

(30) А потом мы вышили на обратную окраину *кишлака* и я, опьяненный победой, что-то кричал и бестолково командовал, ведь я был лейтенант (wspomnienia weterana z Afganistanu).

(31) Буквально сюрреалистические кадры показывают, как в воскресенье, 2 июня, на территории *мечети* Аль-Акса в Иерусалиме вспыхнул массовый про-

[10] Pod tym względem podobnie funkcjonuje zapożyczony leksem *атаман*, który jako historyzm jest bliski pragmatycznej neutralności. Jeszcze w sowieckim dyskursie ideologicznym należy go zaliczyć do określeń o negatywnej aksjologii (*атаман Тимо*). Współcześnie ocena związana z tym leksemem bywa różna – zarówno negatywna, jak w przypadku metaforycznego użycia: Понятно, что США, верховный *атаман* Запада, со своими подельниками, включая российскую пятую колонну, обвинения признавать не желают […], jak i daleka od negatywnego wartościowania (w związku z próbą powrotu do tradycji rosyjskiej kozacczyzny), np. Призываем *атаманов* всех казачьих обществ России поддержать нашу позицию, организовать и провести по данному вопросу конференции, чтения или Казачьи Круги с привлечением общественности и известных богословов. Historyzm *атаман*, który stał się w pewnym momencie czymś w rodzaju obelgi, powraca zatem jako słowo przynajmniej neutralne.

[11] Pisownia zgodna z oryginalnym zapisem w badanym tekście – poprawna forma: *Ураза-байрам*.

тест, когда израильские силы безопасности штурмовали третий по святости в исламском мире обьект на вершине Храмовой Горы.

(32) В частности, женщины обязаны носить *паранджу*, а мужчины должны отращивать бороды.

(33) Так, бандиты для устрашения населения распространили очередные видеосвидетельства собственной дикой жестокости: в провинции Дейр-эз-Зор в поселке Хаджин были распяты двое мужчин, среди которых один – *муедзин* мечети.

(34) В январе 1995 года в разгар боев, когда в храме запас продуктов иссяк, отец Анатолий во спасение многих, обратился к *мулле*.

(35) В Трёх-Речье как-то народ соприкасался с монголами, среди которых были так называемые *шаманы*.

Analizowane jednostki nabierają pragmatycznej wyrazistości w momencie zmiany kontekstu na taki, który wskazuje na to, że ich desygnaty znajdują się z punktu widzenia nadawców dyskursu „nie na swoim miejscu". Wtedy stają się sygnałem obcości, co w optyce wyznaniowego (ale również zdeterminowanego cywilizacyjnie, bo analizowane jednostki nie ograniczają się tylko do pola semantycznego religii – np. *кишлак*) dyskursu tożsamościowego stanowić musi o ich ujemnym, często pogardliwym nacechowaniu, np.

(36) ДОСТИЖЕНИЯ ЭПОХИ ПУТИНА - КОЛОНИЗАЦИЯ СЕЛЬСКОЙ ГЛУБИНКИ РОССИИ… Нужны ли нам азиатские *кишлаки* вместо русских деревень.

(37) М Е Ч Е Т Ь ПАРИЖСКОЙ «БОГОМАТЕРИ»… Крыша Нотр-Дама будет стеклянной, а вместо шпиля сделают *минарет*.

(38) Европейских цивилизованных баб жалко, если так пойдет дальше, то им и остается только Коран учить, да *паранджу* примерять.

(39) Потому как, конечно, по умолчанию мы рады всем, и с мусульманами живем бок о бок уже которую сотню лет, но все-таки если над восстановленными храмами в Шумково и Рождествено зазолотятся не православные кресты, а полумесяцы, а вместо звона колоколов зазвучат призывы *муэдзинов*, то будет как-то грустно. Даже очень.

(40) Благодаря этому диску в звуковое пространство проникло плюс ко всему еще и *минаретное* блеянье м у л л , писки зурны и другие восточные звуки.

(41) Что тут порадовало, так это идея отправить психологов в один ряд к ведьмам и *шаманам*. Учитывая, что эти сетевые психологи порой вещают, тут с Зубаревым не поспоришь.

Warto przy tym zauważyć, że wśród egzotyzmów pojęciowo związanych z islamem jako doktryną religijną właściwie nie obserwujemy jakichś istotnych przesunięć, zmian semantycznych, metaforyzacji czy zauważalnej słowotwórczej produktywności tych jednostek. Ich pragmatyczny wymiar ujawnia się jedynie w narracjach

dotyczących niepożądanej z perspektywy nadawcy dyskursu ekspansji islamu. Inaczej jest z jednostką *шаман*, która konotuje takie negatywnie waloryzujące pojęcia, jak oszustwo czy kłamstwo, co widać na przykładzie odnotowanego derywatu *подшаманить*:

(42) Ладно, я лучше пороюсь у себя „в закромах" да поищу для ФСБ и управления «[…]» фото, последнее при жизни, В. Путина, нет не тех хохлов найденных на Украине Коломойским, которых в клинике ЦРУ «*подшаманили*» и выдают вместо покойного ВВП, а того самого, первого и настоящего фото, вот удивитесь, как он уже выглядел перед смертью, незадолго.

Widoczną warstwę konotacyjno-asocjacyjną ma również jednostka *гарем*, która pojawiła się w ruszczyźnie za pośrednictwem języka francuskiego w czasach Piotra I (Morozov 2018, 74). W słowniku etymologicznym A. Anikina czytamy następujące objaśnienie etymologii i znaczenia słowa:

'женская половина дома у мусульман (в странах где многоженство)', 'жены и наложницы мусульманина' (СРЯ; Д 1: *344*), *Харемы наши молчаливы* 1830 (Пушкин, «Стамбул гяуры нынче славят…»), *гарем* 1739, *харем* 1722, *гарам* 1763 (СлРЯ XVIII 5: *90*) // Источник слова в рус. и др. яз. – араб. *ḥarīm* 'женская часть дома; женщины (в семье), жена' или араб. *ḥarām* 'недоступный, запретный', 'запретное место, святыня, храм'. То и др. слово от глаг. *ḥarima* 'быть запретным'. Из арабского тур. *harem* 'женская половина дома, запретная для посторонних', 'жена', (позднéе) 'многоженство', перс. *häräm* 'запретное, священное место', 'гарем', курд. *haram*, *ḥaram* 'гарем' (Цабол. 1: *423*). Через тур. яз. слово пришло во франц. *harem*, нем. *Harem*, болг. *харéм*, с.-хорв. *harem*, польск. *harem*, венг. *hárem* и др. (Anikin 2016, 90).

Zapożyczenie to, zarówno w języku francuskim, jak i ruszczyźnie[12], wypacza pierwotną ideę tkwiącą w samym pojęciu, które pierwotnie oznaczało miejsce zakazane lub święte. Rosyjskie (i nie tylko) *гарем* obarczone jest całkowicie inną warstwą konotacyjno-asocjacyjną niż słowo źródłowe. O ile ḥarīm winno kojarzyć się z czystością (w sensie obyczajowo-erotycznym), ponieważ ideą pojęcia jest właśnie odgrodzenie kobiet od pokus świata, o tyle zapożyczenie *гарем* całkowicie odwraca

[12] Co ciekawe, w samej ruszczyźnie istniało pojęcie konceptualnie bliskie orientalnemu *ḥarīm*. Chodzi o pojęcie *терем*, które z architektonicznego punktu widzenia oznacza po prostu nadbudowaną, górną część budynku. Ta część budynku bywała jednak wydzielona dla kobiet. J. Krowiakow pisze: „XVI-XVII вв. были расцветом так называемой «теремной» жизни женщин. Развитие самодержавия и православной церкви в тот период времени приводят к усилению патриархальных отношений в русских семьях, особенно аристократических, в том числе и царских. На жену все чаще смотрят как на собственность мужа, который фактически запирает супругу в отдельной (чаще верхней) части дома, чтобы без ведома хозяина ее никто не мог увидеть. Женщина, в особенности молодая и привлекательная, могла стать источником соблазна, и поэтому ее держат взаперти" (Krovyakov 2018, 15).

wektor tej asocjacji w stronę idei rozpusty i erotycznego rozpasania. W badanym dyskursie, który jest jak najbardziej purystyczny, skutkuje to jednoznaczną negatywną aksjologizacją pojęcia, np.

(43) […] И заканчивая поиском конкретных людей для каких-то криминальных целей.
– Для отправки людей на органы, в публичные дома и *гаремы*?
– В том числе и для этого.
(44) Вырабатываются стойкие ассоциативные связи между сексом и обстоятельствами пользования вашим интернет-*гаремом*.

Derywowany od rzeczownika *гарем* przymiotnik *гаремный*, który w badanym dyskursie traci charakter relacyjny i staje się przymiotnikiem jakościowym o znaczeniu zbliżonym do *развратный*, całkowicie potwierdza tę konotację, np.

(45) Или записывают четырёхлетних малышек в школы «танцев живота» – *гаремных* танцев, призванных привлечь внимание повелителя и выбрать для своих утех на сегодня именно эту танцовщицу.
(46) Сексуализация детского сознания посредством рекламы, конкурсы красоты для маленьких детей, школы танцев живота для девочек с 4 лет (а это – *гаремные* танцы для возбуждения сладострастия), детские фото-сессии с использованием табуированных стимулов и тематики, «школы» стриптиза, чемпионаты по стриптизу (или «танцам на пилоне», как их сейчас стыдливо именуют), конкурсы красоты для младенцев становятся механизмом изменения традиционных ценностей, их девальвации и замены.

Choć zagadnienie orientalizmów, a zwłaszcza turcyzmów, których jest najwięcej, staje się przedmiotem naprawdę imponującej liczby opracowań, to jednak wciąż zdarzają się w nich twierdzenia, których trafność jest wątpliwa. W jednym z takich tekstów spotykamy następującą ocenę liczebności turcyzmów: „В современном русском языке немного заимствований из тюркских языков, тем не менее функционирование этих лексем достаточно интенсивно" (Mukhina | Chilingir 2021, 141). Należałoby zapytać, od jakich wartości dla autorów zaczyna się „wiele". Wydaje się jednak, że nie jest ich mało. Problem funkcjonowania turkijskich zapożyczeń sprowadza się w cytowanej pracy do stwierdzenia, że są intensywnie wykorzystywane ze względów socjokulturowych i komunikacyjno-pragmatycznych. Choć cytowane twierdzenie o niewielkiej liczebności zapożyczeń turkijskich należy do wyjątków w literaturze przedmiotu, to ogólnikowy charakter uwag na temat ich pragmatyki jest dla tego typu opracowań normą. Dotyczy to orientalizmów w ogóle, poza arabizmami, które analizowane bywają jako leksemy związane z narracją o zagrożeniu radykalnym islamem. Przytoczmy jeszcze raz ogólne twierdzenie autorki monografii na temat turkizmów M. Buribajewej: „Значительная часть тюркизмов со временем приобретает стилистическую окраску, другая часть

порождает варианты русских параллелей эмоционально-уничижительного характера, следующие же приобретают отрицательно-оценочное значение". Autorka popiera swój wniosek następującymi przykładami:

> „Например, бирюк – нелюдимый человек, о толстом человеке, ишак – упрямый, колпак – простак, тюфяк – о вялом, нерасторопном, безвольном человеке, баран – глупый человек, упрямый человек, кабак – о шуме, беспорядке, балахон – широкая не по размеру одежда и т.д." (Buribayeva 2014, 157).

Rzeczywiście, są takie słowa (*ишак*, *бирюк* - basior), które są zapożyczone, ale od samego początku razem z negatywną aksjologią. Jednak wśród tych przykładów jest również słowo *балахон*, które stało się już słowem całkiem neutralnym, o czym świadczy choćby rosyjski portal Ozon.ru oferujący sprzedaż *мужских балахонов*[13].

* * *

Przedstawione analizy pozwalają stwierdzić, że pragmatyczny wymiar orientalizmów w dyskursie współczesnego rosyjskiego ultraprawosławia jest zjawiskiem złożonym i nie poddaje się prostym uogólnieniom obecnym w dotychczasowych opracowaniach. Funkcjonowanie zapożyczeń orientalnych zależy przede wszystkim od kontekstu tematycznego oraz od ideologicznych założeń nadawców. Historyzmy aktualizują swój potencjał perswazyjny przede wszystkim w oderwaniu od narracji historycznych, stając się elementem konstruowania zagrożenia i nośnikiem negatywnej aksjologii. Z kolei egzotyzmy nabierają wyrazistości pragmatycznej wtedy, gdy używane są w opisach zjawisk, które w ocenie nadawcy pozostają „nie na swoim miejscu", co wzmacnia opozycję między tym, co „swoje", a tym, co „obce".

Zebrany materiał empiryczny pokazuje również, że orientalizmy – zarówno te całkowicie przyswojone, jak i zachowujące wyraźną egzotyczną konotację – mogą służyć jako narzędzia utrwalania światopoglądowych schematów właściwych analizowanemu środowisku. Ich pragmatyczne nacechowanie nie wynika wyłącznie z semantyki czy z etymologii, ale przede wszystkim z funkcji, jaką pełnią w tożsamościowym dyskursie o silnej orientacji ideologicznej. Tym samym orientalizmy okazują się nie tylko świadectwem dawnych kontaktów językowych, lecz także istotnym elementem współczesnych strategii komunikacyjnych i perswazyjnych.

---

[13] https://www.ozon.ru/category/balahony-muzhskie/?__rr=1&abt_att=1&origin_referer=www.google.com.

Bibliografia

Anikin, A. Ye. (2016), Russkiy etimologicheskiy slovar', vyp. 10. Moskva.
Baskakov, N. A. (1985), Tyurkskaya leksika v „Slove opolku Igoreve". Moskva.
Bolgarova, R. M. | Islamova, E. A. (2017), Osobennosti funktsionirovaniya tyurkizmov v sravneniyakh russkogo yazyka, [in:] Filologiya i kul'tura 2 (48), 24-31.
Buribayeva, M. A. (2013), Tyurkskiye slova v russkom yazyke kak rezul'tat yazykovykh kontaktov, [in:] Vestnik Irkutskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta 1 (22), 99-105.
Buribayeva, M. A. (2014), Tyurkizmy v russkom yazyke. Moskva. [Бурибаева, М. А. (2014), Тюркизмы в русском языке. Москва.]
Chernykh, P. Ya. (1999), Istoriko-etimologicheskiy slovar' sovremennogo russkogo yazyka. Moskva.
El'-Sultani, M. M. I. (2018), Arabskiye zaimstvovaniya v russkom yazyke i osobennosti ikh aktualizatsii v noveyshiy period, [in:] Prepodavatel' XXI vek 3, 373-384.
Karimullina, G. N. (2003), Lingvograficheskaya kharakteristika vostochnykh zaimstvovaniy russkogo yazyka (na materiale tolkovykh slovarey kontsa XX veka), [in:] Galiullin, K. R. | Nikolayev, G. A. (eds.), II Mezhdunarodnyye Boduenovskiye chteniya: Kazanskaya lingvisticheskaya shkola: traditsii i sovremennost', t. I. Kazan', 150-153.
Khusainov, N. N. (2012), Slovar' tyurkskikh osnov russkogo yazyka. Ufa.
Krovyakov, Ye. A. (2018), Ot teremnogo zatocheniya k yevropeyskim traditsiyam. Zhizn' i byt zhenshchin na trone i vokrug nego v Rossii XVII-XVIII vv., [in:] Yevraziyskiy Soyuz Uchenykh 4 (49), 15-18.
Krylov, G. A. (2005), Etimologicheskiy slovar' russkogo yazyka. Sankt-Peterburg.
Krysin, L. P. (2004), Russkoye slovo, svoye i chuzhoye: issledovaniya po sovremennomu russkomu yazyku i sotsiolingvistike. Moskva.
Kundrotas, G. | Akai, I. (2017), Nekotoryye osobennosti protsessa zaimstvovaniya v istorii turetskogo i russkogo yazykov, [in:] Językoznawstwo 11, 47-56. [Kundrotas, G. | Akai, I. (2017), Некоторые особенности процесса заимствования в истории турецкого и русского языков, [in:] Językoznawstwo 11, 47-56.]
Kur-Kononowicz, J. (2013), Nazwy napojów zapożyczone z języka tureckiego w języku rosyjskim, [w:] Rocznik Instytutu Polsko-Rosyjskiego 1, 95-110.
Kuznetsov, S. A. (ed.) (2000), Bol'shoy tolkovyy slovar' russkogo yazyka. Sankt-Peterburg, 528.
Litvina, A. F. | Uspenskiy, F. B. (2013), Russkiye imena polovetskikh knyazey. Mezhdinasticheskiye kontakty skvoz' prizmu antroponimiki. Moskva.
Morozov, N. V. (2018), Istoriya poyavleniya arabizmov v russkom yazyke, [in:] Teoreticheskaya i prikladnaya lingvistika 4 (2), 69-78.
Mukhina, N. N. | Chilingir, I. (2021), Tyurkskiye zaimstvovaniya v sovremennom russkom yazyke: osobennosti funktsionirovaniya, [in:] Nauchnyye mezhdistsiplinarnyye issledovaniya 2, 139-144.
Sen'ko, Ye. V. (2019), Konnotativno-pragmaticheskaya dinamika vostochnykh zaimstvovaniy v sovremennom russkom yazyke, [in:] Aktual'nyye problemy filologii i pedagogicheskoy lingvistiki 2, 111-119.
Shchitova, O. G. (2011), Tyurkizmy russkikh sredneobskikh govorov v aspekte problemysibirskogo frontira, [in:] Vestnik TGPU 3, 20-26.
Shipova, Ye. N. (1976), Slovar' tyurkizmov v russkom yazyke. Alma-Ata.
Valeyev, G. K. (2014), Tyurkskaya sostavlyayushchaya russkoy kul'tury v slovarnom sostave yazyka, [in:] Problemy istorii, filologii, kul'tury 3 (45), 195-197.
Vasmer, M. (1986-1987), Etimologicheskiy slovar' russkogo yazyka, t. I-IV. Moskva.